

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Анелия Касабова, Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен '**доктор**'

в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки

професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата

докторска програма Социална антропология

Автор: Мария Радославова Славчева

Тема: *„Невиждащото тяло: граници и визуални дискурси“*

Научен ръководител: Доц. д-р Меглена Иванова Златкова, ПУ „Паисий Хилендарски“, Катедра „Етнология“

Общо описание на представените материали

Със заповед № Р33-5943 от 31.10.2019 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определена за член на научното жури и към 15.11.2019 г. бях определена за рецензентка по процедурата за защита от Мария Радославова Славчева на дисертационен труд на тема: *„Невиждащото тяло: граници и визуални дискурси“* за придобиване на образователната и научна степен ‘доктор’ по област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, докторска програма Социална антропология.

Представеният от Мария Радославова Славчева комплект материали е в съответствие с Чл. 36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ, включва следните документи:

- молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд;
- автобиография в европейски формат;
- протоколи от катедрени съвети, свързани с докладване на готовност за откриване на процедурата и с предварително обсъждане на дисертационния труд;
- дисертационен труд;
- автореферат;
- списък на научните публикации по темата на дисертацията;
- копия на научните публикации;
- декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи;
- справка за спазване на специфичните изисквания на съответния факултет.

Докторантката е приложила четири публикации – три излязли от печат и една под печат (към датата на подаване на документите – 30.10.2019 г.); отчита участие с доклади в пет международни и в три национални научни конференции; участие в шест научно-изследователски и научно-приложни проекта, експертна дейност – рецензия на

магистърска дипломна теза, както и водене на семинарни занятия – упражнения по „Визуална антропология“ към специалностите Социална антропология, Етнология, Социология и науки за човека, Културен туризъм.

Кратки биографични данни за докторанта

Мария Радославова Славчева завършва висше образование към Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“. Дипломира се като бакалавър по Етнология през 2013 година, през 2014 година завършва магистратура по Етнология (общности, идентичности, култура), през 2015 г. е зачислена за редовна докторантура към ПУ „Паисий Хилендарски“. Пряко свързан с изследователската тема е курсът към Център за професионално обучение към Национален център за рехабилитация на слепи – Пловдив – Мария Славчева го е преминала успешно и е добила квалификация „Инструктор по ориентиране и мобилност“.

Още в студентските си години Мария Славчева се включва като стажантка в научно-приложни проекти; активна проектна дейност (координатор, обучител, ръководител на проект) развива и след завършване на висшето си образование; от 2015 г. работи и като хонорувана асистентка към ПУ „Паисий Хилендарски“. Биографията на Мария Славчева показва широки интереси, висока мотивация за учене, за научна и научно-приложна работа, желание да се развива и голяма самодисциплина.

Докторантката е извършила значима по обхват изследователска работа по подготовката на дисертацията си.

Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Представеният дисертационен труд е с добре избрана социално значима тема – темата за незрящи хора, хора със зрителни затруднения, за конструирането чрез дискурса на „невиждащото тяло“ на образите и статута на хората със зрителни затруднения. Поздравявам научната ръководителка, доц. М. Златкова, докторантката Мария Славчева и цялата катедра за избора на тема и насочването към отговорна, ангажирана наука. Голяма е нуждата от подобни изследвания. Приносно е, че докторантката проявява интерес и смелост да се насочи към сложни, многопластови и динамични явления. Приносно е и търсенето на историческа дълбочина, проследяване на явленията не само в синхронна, но и в диахронна перспектива.

Дисертационният труд се състои от увод, 3 глави, заключение и библиография – общо 166 страници. Цитираната библиография включва 99 заглавия на български и английски и френски език.

В **Увода** – в съответствие с дисертационния формат – авторката определя **обекта** на изследването си: „Дискурсивното поле на *„невиждащото тяло“*. „*Невиждащото тяло*“ разглеждам като обект, върху който действат механизмите на дискурсивно конструиране и около което се създава дискурсивно поле, а тялото на конкретния „незрящ“ човек е субект в този процес“ (5).

В тази посока е дефиниран изследователският въпрос – „как дискурсивно/визуално се конструира концепцията за *невиждащото тяло*“.

Авторката позиционира труда си в „интердисциплинарно поле между някои от дяловете на антропологията, медицината, литературата и правото. Използвани са подходите на социалната и културна антропология, със специален фокус върху визуална антропология. (8) Приведената литература показва познаване на изследвания в областта на антропология на тялото, антропология на хората с увреждания; използвани са проучвания на автори, разглеждащи различни аспекти от живота на хората със зрителни затруднения, изследвания от областта на социалната и специалната педагогика.

Особено място е отделено на теренното антрополошко проучване, като водещи методи са използвани включеното наблюдение и плътното етнографско описание.

Мария Славчева следва основно теоретичната рамка на Мишел Фуко за дискурс и дискурсивно поле. В **Първа глава** *Дискурси на невиждащото тяло* авторката изяснява използваната терминология и проследява възгледите на Фуко за дискурс, дискурсивни ансамбли, решетки на обособяване, властови отношения, инстанции на решение и стратегии, контрол на дискурса и др. въз основа на изследванията му „Археология на знанието“, „Надзор и наказание. Раждането на затвора“ и „Генеалогия на модерността“. Авторката ги представя обстойно, свързва ги с предмета на своето изследване, добавя визуални дискурси и разширява определението си за обект – субект: „Обект е **невиждащото** тяло и границите около него, а **субекти са** всички, които могат да правят изказвания - **незрящият човек**, зрящите и институциите. Отношенията между различните обекти в този дискурс се появяват в реалността като отношения между човек и пространство и междучовешки отношения в пространството.“ (25)

Приносно е желанието за търсене на историческа дълбочина, за проследяване на явленията не само в синхронна, но и в диахронна перспектива,

Втора глава *Страната на слепите* започва с представяне на едноименния разказ на Хърбърт Уелс от 1904 г. „Страната на слепите“ се разглежда като утопия и едновременно като хетеротопия на обществото на виждащите. Прочитът на литературното произведение е нестандартен – не през контекста на епохата, в която твори Уелс, не през разчитане на слепотата като метафора и кодираните послания (за колониализма, за тоталитарни общества, за отношенията между половете). Съвсем конкретно Мария Славчева проследява как са описани слепите в разказа на Уелс – техните светоусещания, възприятия, обучение и социализация, организация на живота им и на пространството. Авторката обръща внимание на описанията на способността за докосване като способност за виждане, на отъждествяването на две от сетивата, свързано със сензорното опознаване на пространството и извежда паралели със съвременната специална педагогика и развитието на сетивата слух, обоняние, тактилност при хора със зрителни затруднения.

Основен акцент е върху „архитектурния дискурс“, разбиран като „начина, по който се изгражда идея за създаване на селище, в което да живеят хора със зрителни затруднения“ (54).

Мотивът за „страната на слепите“ според авторката е „един от основните при устойчивото формирането на представи и образи, свързани с хората със зрителни

затруднения“. М. Славчева проследява този мотив в подбрани статии, визуални материали на списание „Съдба“ / „Зари“ (основен печатен орган на Съюза на слепите в Българи) от 1930те години до наши дни. Чрез подбрани примери на селища/квартали/комплекси в градски пространства за слепи от различни страни – град Русиново (Русия) чието изграждане започва през 1943 г.; комплекси в София и Пловдив от 1980те години; Левоча (Словакия), квартала Джугла (Латвия) и град Тарб (Франция)¹ авторката цели да покаже как „страната на слепите излиза от страниците на списанието и се превръща в реалност“.

Проследяване на сюжетната линия „Страна на слепите“ от разказа на Уелс през статии от сп. „Съдба“/„Зари“ до изградени реални селища/градски комплекси за слепи в различни държави безспорно е интересно интелектуално предизвикателство. Извеждането на „генеалогична“ връзка от литературна алегория през различни статии (литературни, журналистически, медицински), при това от различни периоди и при различни политически режими, до реално изградени селища/градски комплекси е доста смело и изисква допълнителни задълбочени изследвания.

Интересна, саморефлексивна е **Трета глава** *Визуални дискурси на невиждащото тяло*, представяща личния опит на Мария Славчева от обучението по Ориентация и мобилност, наблюденията ѝ от Националния център за рехабилитация на слепи – Пловдив и Специалното училище за ученици с нарушено зрение „Проф. д-р Иван Шишманов“ – Варна. М. Славчева търси отговори на въпросите „По какъв начин хората със зрителни затруднения (незрящите тела) биват възприемани от привилегированата позиция на виждащите тела? Как изследователят става част от създаването на дискурсите, които превръщат незрящите тела в невиждащи?“

Тази част се основава на сериозна теренна работа на Мария Славчева. Включено наблюдение, множество проведени неформални разговори с хора със зрителни затруднения, както и с специалисти-експерти, водене на теренен дневник, събиране и създаване на различни фото и видео материали са основни методи на работа на авторката, която се включва активно в работата на НЦРС. М. Славчева дава примери от педагогическия дискурс, проследява начините, по които протича обучението на „незрящите тела“; разсъждава върху някои от технологиите, които се използват както в обучението, така и в живота на зрително затруднените; обсъжда образите на Луи Брайл, брайловата азбука и белия бастун като смислово натоварени образи, познаването и боравенето с които се превръща в знак за „невиждащо тяло“. Мисленето и анализът на авторката са насочени към търсенето на решения за създаване на безопасна и удобна среда за хора със зрителни затруднения.

В **Заключението** авторката синтезирано представя „механизмите, които са в основата на превръщане на незрящото тяло в невиждащо. Те са: механизъм на разпознаване на другия като различен; механизъм за решаване на ситуацията на невиждане; механизъм за привикване със състоянието на невиждане; механизъм за научаване на определени

¹ В автореферата има (техническа) грешка - „Тарбе, Словакия“ (15).

телесни техники, които правят тялото свободно и разпознаваемо; механизъм на линията на видимостта“ (156). Безспорно предложеният дисертационен труд е добра „първа стъпка в изследването на проблемите, свързани с възприемането на различието [...]“; дава конкретни практически насоки при създаването и прилагането на различни политики към телата, комуникацията както и създаването на различни политики към телата“ (157).

В **Автореферата** с обем 23 страници са отразени общата характеристика на дисертационния труд, структурата, обема и съдържанието му, научните приноси.

Приноси и значимост на разработката

Значимостта на разработката е в избора на социално важна и актуална тема. Авторката си поставя високи цели: от една страна, да направи диахронен анализ на дискурсите за хората със зрителни затруднения, от друга страна – антроположко изследване на съвременното състояние на хората със зрителни затруднения в България. Трудността идва както от широкия времеви обхват – от началото на 20 век до днес, така и от широко зададените подходи към темата: да се разгледат религиозния, терапевтичния, юридически, архитектурен и педагогически дискурси по отношение на хората със зрителни затруднения; да се разгледат „визуалните дискурси“, разбирани по Фуко като „изказвания, подкрепени с образ“; поставят се въпросите за първична и вторична социализация и обучение в култура чрез телесни техники; фокус е поставен и върху тялото, телесността и болестта; градските пространства. От тези широки рамки – както хронологични, така и тематични, идват и трудностите конкретните въпроси да бъдат анализирани в дълбочина. Текстът създава впечатление за известна хаотичност с бързи „преходи“ от тема към тема.

Независимо от критичните ми бележки, самото очертаване на широко интердисциплинарно поле за изследване на хора със зрителни затруднения между антропология, литература, право, архитектура, медицина и педагогика оценявам като приносно. В писменото си мнение, отразено в Протокол № 1, неприсъствено заседание на НЖ от 13.11. – 15.11.2019 г., насочвам към изследвания, които се надявам да бъдат интересни на авторката, и да дадат нови насоки на анализите ѝ в обширното изследователско поле.

Проучването може да се използва при формулирането и прилагането на местни и/или национални политики, отнасящи се до хора със зрителни затруднения. Научно-приложният характер на изследването определям като значим принос.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Мария Славчева показва силна лична ангажираност към темата, има натрупани теоретични познания, умения да събира и анализира различни видове изворови материали.

Публикациите на М. Славчева в академични издания, участията ѝ в авторитетни научни форуми, експертната и преподавателската ѝ дейност са израз и гаранция за уменията да

се представят и защитават тези пред научна колегия, да се мотивират студенти за изследователска работа по трудни социално значими теми.

Предложеният дисертационен труд на Мария Славчева е оригинален принос в изследването на темата, авторката показва умения и квалификация за самостоятелна научноизследователска работа. Въз основа на изтъкнатите качества на докторантката и на приносните моменти в нейното дисертационно изследване, препоръчвам на членовете на Научното жури да присъдят на Мария Радославова Славчева образователната и научна степен „Доктор“ по област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, докторска програма Социална антропология.

София, 06.01.2020 г.

Доц. д-р Анелия Касабова